

Darja Koter

Glasbila avstrijskih mojstrov v ptujskem muzeju (Klavirji od izteka 18. do sedemdesetih let prejšnjega stoletja)

Starodavno obdravsko mesto, ki je ljubitelje umetnosti vznemirjalo že daleč nazaj, je na izteku prejšnjega stoletja znanstvenike in poznavalce spodbudilo k ustanovitvi ptujskega muzejskega hrama. Med najzaslužnejšimi možmi, ki so v letu 1893 udeležili svoja hotenja ter ustanovili Muzejsko društvo, je bil tudi polihistor, zbiralec ter poznavalec starin, Franz Ferk iz Gomilice pri Ernovžu v Avstriji.¹ Ptuj se je Ferku očitno priljubilo, saj mu je kmalu po ustanovitvi muzeja podaril osebno zbirko starin, ki je štela več tisoč kosov. Med raznovrstnimi eksponati so iz Gomilice sredi devetdesetih let prejšnjega stoletja na Ptuj prišla tudi stara glasbila, s čimer je bila zasnovana glasbena zbirka, danes najbogatejša na slovenskih tleh. Predvidevamo, da je prof. Ferk vodil dokumentacijo z opisi instrumentov, njihovi starosti, izdelovalcih ter ne nazadnje o njihovih nekdanjih lastnikih, žal pa so vsi ti vitalni podatki ostali neznanost. Pri iskanju odgovorov na prenekatera vprašanja o prvih muzejskih glasbilih, je zato ne malo zadreg. Naslanjamo se lahko le na popis muzejskih predmetov iz leta 1902-04,² ki ga je sestavil Josef Felsner, lokalni zgodovinar in muzejski

knjižničar. V različnih poglavjih najdemo seznam 39-ih instrumentov in muzikalij. Ob le skopo opisanih predmetih je ponekod oznaka M, kar verjetno poudarja, da je eksponat "muzejski", pri drugih pa F- "Ferkova zbirka". Popisovalec v glasbeni stroki očitno ni bil dovolj podkovan, zato so njegovi zapisi za natančno prepoznavanje Ferkovega fonda zelo pomanjkljivi. Večino omenjenih predmetov hranimo še danes, nekaj je žal pogrešanih ali pa so zaradi napačnega poimenovanja kot del tega fonda neprepoznalni.

Skozi celih sto let so ptujski muzealci Ferkov fond dopolnjevali z instrumenti iz domačega okolja, zbirali so umetnoobrtne izdelke ter ljudska glasbila. V zadnjem desetletju pa zbirka lokalne okvire vse bolj prerašča, saj ji nenehno pridružujemo glasbila iz raznih krajev Slovenije. Vanjo sodi tudi nekaj deset izvenevropskih instrumentov, darilo dveh slovenskih diplomatov, Dušana Kvedra in Vlada Šestana, ki sta službovala po afriških in azijskih deželah. Danes je v njej zbranih okrog 270 instrumentov, razdeljenih na salonska, godbena, ljudska in izvenevropska glasbila. Nekaj tovrstnih pričevalcev glasbene preteklosti hranijo tudi drugi slovenski muzeji, vendar je ptujška zbirka med vsemi najbogatejša.

Intenzivnejše raziskave, začete šele v zadnjem desetletju, smo najprej posvetili umetnoobrotnim izdelkom evropskih mojstrov. Posamezni predmeti so že dodobra osvetljeni z več plati, nekateri med njimi pa tudi restavrirani in vrnjeni živemu glasbenemu svetu. Eksponati najmenitnejših izdelovalcev ter tisti, ki razkrivajo kulturno življenje ptujskih meščanov v preteklosti, so od lanskega leta v grajskih prostorih po kratkem premoru ponovno razstavljeni.

Kdo so bili izdelovalci glasbil ptujске zbirke? Vprašanje, ki vznemiri slehernega raziskovalca arhaičnih glasbil, saj mu odgovori nanj ne le dopolnijo temveč tudi oplemenitijo zgodbo o navidezno še tako neznatnem in v neznanke odetem eksponatu.

¹ Emeršič Jakob, Raziskovalec, zbiralec in ohranjevalec prof. Franz Ferk, Littera scripta manet-napisana črka ostane, 200 let knjižničarstva in tiskarstva na Ptuj, Ptuj 1993, str. 24-50. Franz Ferk (1844-1925), zgodovinar in arheolog, se je kratek čas šolal tudi v ptujski osnovni šoli, kjer je bil njegov stric nadučitelj. Pozneje je obiskoval mariborsko ter celjsko gimnazijo, kot profesor pa se je v letu 1874 spet vrnil na Ptuj in to leto počeval na nižji gimnaziji. Zagotovo je okolje, v katerem je bival, vplivalo na njegovo arheološko žilico, saj se je kmalu posvetil izkopavanjem antične Petovione. V njem pa se je prebudila tudi zbirateljska strast, razvejana na mnoga področja, ki ga je privedla do ustanovitve lastnega muzeja v rojstni Gomilici leta 1878. Osebnost njegovega kova je bila ključnega pomena tudi za zametek ter zagon več muzejev po Štajerskem, nastajajočih v zadnji tretjini prejšnjega stoletja. Večino življenja je sicer preživel v Gradcu, zaradi množstva rimskih izkopavin ter drugih čarov srednjeveškega mesteca pa se je nenehno vračal tudi na Ptuj.

² Rokopise popisov hrani Kulturnozgodovinski oddelek Pokrajinskega muzeja Ptuj.

Slika 1: Klavir s klavivci, FERDINAND HOFMANN, Dunaj, okr. 1795, foto B. Kovačič.

Pot k temu raziskovalnemu cilju je pri glasbilih vsaj nakazana, kadar nam mojstre izdelovalce predstavijo signature. Najdemo jih na licu glasbil ali v njihovi notranjosti. Prezentirane so lahko v obliki napisnih ploščic in listkov, posebno pri starejših izdelkih pa so imena ter kraji delavnice vtisnjeni na licu glasbila kakor štampljke. Takšne značke, kakor jih preprosto imenujemo, vsebujejo zaščitni znak delavnice, ime in priimek izdelovalca, poklic, status ter kraj, včasih tudi polni naslov. Pri instrumentih s tipkami, izdelanih v 17. ali 18. stoletju, so ploščice z napisi običajno nad klaviaturo, od druge polovice prejšnjega stoletja pa so mojstri svoje izdelke še dodatno označevali s tiskanimi listki, prilepljenimi na resonančni deski pod strunami. Godala in brenkala nosijo napisne listke na resonančnem dnu, in sicer v notranjosti pod eno izmed zvočnic. Pri pihalih in trobilih sta ime in kraj delavnice vtisnjena na licu instrumenta in velikokrat je značka na vsakem sestavnem delu glasbila. Očem najbolj skrite so signature sitarjev, izdelovalcev lesenih bobnov. Podatke z imenom, krajem ali celo natančnim naslovom delavnice, so na notranjo stran oboda bobna dokaj neumetelno zapisali s svinčnikom. Ob signaturah v notranjosti pa nemalokrat najdemo tudi kasnejše zapise mojstrov, ki so glasbilo popravljali ali značke prodajalnih instrumentov.

Večina umetnoobrnih izdelkov ptujske zbirke je nastala v sosednjih deželah, največ na Dunaju in v Gradcu. Po obsegu in kvaliteti izstopajo Dunajčani. Izmed dunajskih delavnic instrumentov s tipkami, reprezentiranih na Ptuj, so najpomembnejše: Ferdinand Hofmann (klavir s klavivci,³ ok-

rog 1795), Ignaz Bösendorfer (klavir s klavivci, okrog 1840), Johann Michael Schweighofer Söhne (klavir s klavivci, okrog 1830) in Johann Baptist Streicher & Sohn (klavir, 1870). Med nekoliko manj znanimi, a danes zelo redkimi primerki, pa hranimo klavirje Casparja Katholniga (klavir pravokotne oblike,⁴ 1805-1810), Johanna Krämerja (klavir s klavivci, okrog 1815-1820), Johanna Ehreinreicha (klavir s klavivci, okrog 1830-1835) in Josefa Fritza (klavir, okrog 1870).

Iz delavnic dunajskega cesarskega mesta so v ptujski zbirki tudi glasbila drugih instrumentalnih družin. Najstarejša so bila izdelana še v 17. stoletju, veriga tega sklopa pa je sklenjena sredi prejšnjega stoletja. Tudi ti instrumenti izhajajo iz imenitnih delavnic, kakršne so imeli Theodor Lotz (fagot, okrog 1790), Kaspar Tauber (fagot, začetek 19. st.), Stephan Koch (flavta, zač. 19. st. in okrog 1820) ter Friedrich Hammig (Bašhorn, zač. 19. st. in zgornji del oboe, okrog 1800). Najstarejše brenkalo v zbirki je lutnja Andreasa Beera (1694), med godali pa hranimo violo s posebno kobilico iz leta 1912 Jacobusa Bacnerja iz delavnice dr. Franza Thomastika, danes znanega kot odličnega izdelovalca godalnih strun. Ptujška mestna garda je že pred stoletji imela svojo godbo z dobrimi glasbeniki, ki so z vojaško parado na konjih in peš nastopali tudi cesarju v čast. Instrumente zanjo so muzikanti naročali ter kupovali predvsem na Dunaju in v Gradcu. Kar nekaj teh glasbil se je ohranilo, med njimi tudi boben s signaturo Johanna Georga Höferja z Dunaja (1759).

O izdelkih graških mojstrov v ptujskem muzeju pričajo ohranjeni predmeti pa tudi arhivski viri. Med signiranimi instrumenti je klavir s klavivci Karla Benedickta (okrog 1785), veliki boben Josepha Höniga (1799), rog Josepha Schrotta

1709 patentiral prvi klavir oziroma instrument s klavivci, je glasbilo poimenoval "Gravicembalo col piano e forte". V poimenovanju je poudarjena sposobnost dinamičnega niansiranja mehanizma, kar pri takrat prevladujočem čembalu brez uporabe registrov ni bilo mogoče. Zelo hitro se je klavir razvijal pa tudi udomačil v nemško govorečih deželah, od koder je doma izraz "Hammerklavier" (slov. klavir s klavivci), ki se je ustalil v drugi polovici 18. stoletja. V široki uporabi je bil tja do srede prejšnjega stoletja, ko ga je zamenjalo novo poimenovanje: klavir (nem. Klavier) ali krilni klavir (nem. Flügel).

⁴ Z izrazoslovjem o instrumentih je v slovenskem jeziku nemalo zadreg. Razlogov za to je seveda mnogo. Eden pomembnejših je gotovo ta, da so raziskovalci slovenske glasbene preteklosti o glasbilih le malo pisali, zato se tovrstna terminologija v domačem jeziku še ni uspela dovolj obogatiti. K temu je pripomoglo tudi dejstvo, da mojstri glasbenih obrti pa tudi izvajalci za instrumente ter njihove dele še dandanašnji uporabljajo skorajda izključno le nemške izraze. Klavir pravokotne oblike, včasih poimenovan tudi četverkotni klavir ali celo klavir v obliki mize so le togi prevodi nemškega izraza "Tafelklavier".

³ Bartolomeo Cristofori (1655-1731) iz Padove, ki je v letu

(konec 19. ali začetek 20. st.) in mali boben Adolfa Stowasserja (začetek 20. st.). V notranjosti posameznih eksponatov so značke nekaterih graških delavnic, kjer so Ptujčanom glasbila popravljali, kar dokazuje običajno prakso od konca 18. stoletja naprej. Na Ptujju namreč tovrstnih delavnic skorajda ni bilo. Do danes je poznan le strugarski mojster in izdelovalec lesenih pihal iz prve polovice 19. stoletja, Michael Pöhm, vendar njegovo delo še ni raziskano. Mnogi instrumenti pa seveda niso dočakali današnjega dne, med njimi so tudi orgle Jacoba Haglingerja iz Gradca (1696), ki so jih Ptujčani kupili za župno cerkev sv. Jurija.⁵

Naročniki glasbil so kvaliteto izdelovalcev dobro poznali, saj so naročali in kupovali solidne, včasih pa celo odlične izdelke. Poleg avstrijskih mojstrov najdemo na Ptujju glasbila iz Nemčije, Francije, Italije, Češke, Hrvaške in Slovenije, posamezne pa tudi iz afriških ter azijskih dežel.

Slika 2: Klavir s klavirci, KARL BENEDICKT, GRAZ, okr. 1785, foto B. Kovačič.

Med vsemi avstrijskimi izdelki je v ptujski zbirki največ instrumentov s tipkami, in sicer klavirjev različnih izdelovalcev pa tudi velikosti, oblik in mehanik od konca 18. do sedemdesetih let 19. stoletja. Ti predmeti so bili večinoma izdelani v dobrih pa tudi imenitnih delavnicah. Cenimo vsakega posebej, sklenjeni v zbirki pa tvorijo tudi kro-

⁵ Droben zapis o graškem orglarju najdemo v knjigi Milka Bizjaka in Eda Škulja: *Orgle na Slovenskem*, Ljubljana 1985, str. 30. Pri opisu orgel župnijske cerkve sv. Jerneja v Slovenski Bistrici, je Bizjak zapisal: "Orgle v župnijski cerkvi sv. Jerneja v Slovenski Bistrici spadajo med največje ohranjene baročne orgle v Sloveniji. Leta 1724 jih je postavil Andreas Schwarz iz Gradca. Schwarz se pojavi v Gradcu leta 1707 in zaslovi kot izvrsten orglar. Najverjetneje je prevzel orglarsko delavnico, ki jo je zapustil Hählinger..."

nološki razvoj teh instrumentov. V pričujočem sestavku v kronološkem zaporedju največ pozornosti posvečam prav njim.

Eden imenitnejših je klavir s klavirci Ferdinanda Hofmanna (okrog 1795),⁶ enega največjih dunajskih mojstrov na prehodu iz 18. v 19. stoletje. Muzej je klavir iz njegove delavnice leta 1991 odkupil iz zapuščine ljubljanskega goslarja Ivana Modica. Značka klavirja je sicer izgubljena, vendar je strokovnjak za Hofmannove klavirje, Michael Latcham iz Hagga po temeljitih raziskavah našo domnevo o eminentnem izdelovalcu potrdil in ga uvrstil v čas okrog 1795. Ohišje (dolžina 213 cm, širina 96 cm, višina korpusa 26,5 cm, skupna višina 84 cm), furnirano z orehom in politirano, pokriva pokrov iz masivnega lesa s poglobljenimi polji in stoji na štirih klasicistično oblikovanih nogah. Nad klaviaturo je za Hofmanna prepoznavno gotizirano leseno okrasje, ozaljšano z zelenim blagom. Sorodno okrasje je najverjetneje imelo tudi notno stojalo, kar je pri Hofmannovih modelih te dobe običajno, vendar ni ohranjeno. Klaviatura z obsegom petih oktav (FF-f³) ima spodnje tipke prevlečene z ebenovino, zgornje pa s slonovino. Takšna barvna preobleka tipk je bila v prvem stoletju razvoja klavirja povsem običajna. Nam bližje, beločrno klaviaturo so instrumenti s tipkami dobili šele v začetku prejšnjega stoletja. Pod klaviaturo, na spodnjem delu ohišja, je kolenski vzvod, ki ima funkcijo pedala v širšem pomenu in dviguje letvico z dušilci (forte pedal). Klasični lira pedal je bil sicer tu in tam od osemdesetih let 18. stoletja že v uporabi, a se je med izdelovalci zasedral šele v začetku prejšnjega stoletja. Skupaj s kolenskimi vzvodi je k modelom tega obdobja sodil tudi nad utorom za signaturno ploščico vgrajen gumb za piano register, poimenovan moderador. Mehanizem, ki žal ni ohranjen, je ob aktiviranju med strune in klavirca potisnil tkanino, s čimer je običajen zven zadušil in ton klavirja drugače obarval. Dunajska odbojna mehanika (nem. *Prellzungenmechanik*) je zadovoljivo ohranjena kljub nekaterim kasnejšim popravkom. Pod klaviaturo je nam-

⁶ Clinkscale Novak Martha, *Makers of the Piano 1700-1820*, Oxford 1993, str.147-151. Ferdinand Hofmann (r. 1756 ali 1762, u. 1829) je med množico dunajskih mojstrov opozoril nase z izjemno kvaliteto svojih izdelkov. Vzore zanje je iskal pri znamenitem Johannesu Andreasu Steinu iz Augsburga, izumitelju tako imenovane odbojne mehanike (nem. *Prellmechanik*), in se vpisal med odlične mojstre svojega časa. Meščanske pravice si je pridobil že v letu 1784, častni naslov "bürgerlicher Orgel und Klaviermacher" leta 1808, najvišjega "k.k. Hofhammerklaviermacher" pa štiri leta kasneje. Avtorica po predlogi Michaela Latchama navaja 23 ohranjenih Hofmannovih klavirjev, ki pripadajo njegovi delavnici ali šoli, ptujski eksponat v knjigi še ni registriran. Uvrščamo ga med štiri opisane Hammerklavierje z obsegom petih oktav, ki so nastali med letoma 1785 in 1800 (inv. št. GL 66 S).

reč zapis, ki potrjuje, da je bila v prejšnjem stoletju obnovljena: "zugeeignet am 15tem 8^{br} 83/ ANTON Pi(x)ctel/inicialki". Po predvidevanjih bi podpisani lahko bil ljubljanski meščan, vendar ga med arhivskimi viri doslej nismo zasledili. Na srečo je popravljalec s starim glasbilom ravnal zelo tankočutno, zato ga njegovo delo ni bistveno okrnilo. V bližnji prihodnosti načrtujemo tudi temeljito restavriranje tega instrumenta, ki je dve stoletji nadvse uspešno kljubovalo takšnim in drugačnim spremembam ter današnji čas dočakalo v zelo solidni formi.

Slika 3: Tafelklavier, CASPAR KATHOLNIG, Dunaj, okr. 1805-10, foto B. Kovačič.

O graškem mojstru Karlu Benedicktu je kaj malo znanega, zagotovo vemo le to, da je izdeloval klavirje v času okrog 1790. leta.⁷ Benedicktov izdelek (okrog 1785) ima na beli emajlirani ovalni ploščici s črnim tušem zapisano signaturo: "Karl Benedickt/Instrumentmacher/in Gratz". Izdelovalci glasbil so svoje signature večkrat spreminjali, imena so namreč zapisovali v več inačicah, od tod tudi precej različnih značk istega avtorja. Zaporedna številka izdelka "2" je vtisnjena na uglaševalni deski. Provenienca tega glasbila še ni dobera raziskana, najverjetneje sodi med dva eksponata, ki ju je muzej v letu 1947 odkupil.⁸ Bene-

diktov klavir je v marsičem presenetljivo blizu Hofmannovim izdelkom. Skladna sta v velikosti in obliki ohišja (dolžina 210 cm, širina 101 cm, višina korpusa 25,5 cm, skupna višina 85,5 cm), mehaniki (nem. PrellzungemehaniK), obsegu klaviature (FF-g³), kolenskem vzvodu ter moderatorju. Skupek navedenih značilnosti namiguje na možnost, da je Benedickt delo dunajskega mojstra vsaj poznal, morda pa je bil z njegovo delavnico tudi поблиže seznanjen. Z malo smelosti bi ga lahko prišteli celo med njegove pomočnike, vendar za utemeljeno trditev zaenkrat še nimamo oprijemljivejših dokazov. Po kvaliteti Hofmanna sicer ni dosegel, očitno pa je velikemu vzorniku uspešno sledil. Instrument je bil v preteklosti daljšo dobo izpostavljen vlagi, zaradi česar sta resonančna deska ter mehanika utrpeli nemale poškodbe. Precej zanemarjeno s češnjevim furnirjem obdano ohišje smo v lanskem letu restavrirali, nakar je ponovno zasijala tudi bogata, v klasicističnem stilu izdelana intarzija nad klaviaturo.

Klavir v obliki mize (nem. Tafelklavier) Casparja Katholniga (okrog 1805-10), ohranjen na Ptuj (inv. št. GL 5 S), je eden zelo redkih instrumentov njegove delavnice, ki so v preteklosti kljubovali vsem selitvam, vojniam ter nestrokovnim popravilalcem in bolj ali manj vitalni dočakali današnji čas.⁹ Z orehovim furnirjem obloženo ohišje je po velikosti in obliki precej identično z dvema Katholnigovima instrumentoma iz časa po letu 1802 (prvega hrani Kunsthistorisches Museum na Dunaju, drugega pa muzej Milanske skale). V dolžino meri 154 cm, globina je 59 cm, višina korpusa pa 23,5 cm. Standardne proporice nekoliko ruši višina nog - 91 cm, običajna višina je namreč okrog 82 cm, ki so najverjetneje sekundarne. Katholnigovi instrumenti so imeli kvadratne in navzdol zožujoče se noge, klavir iz ptujskega muzeja pa stoji na štirih ravnih kvadratnih nogah, datiranih v začetek našega stoletja. Z omenjenima instrumentoma je skladen tudi obseg klaviature (FF-c⁴), tastatura pa je prevlečena obratno: diatonične tipke prekriva ebenovina, kromatične kost. V okrasno deščico nad tipkami s preprostim intra-

⁷ Clinkscale, ibidem, str. 21. V tem najizčrpnem viru o izdelovalcih klavirjev v 18. in v začetku 19. stoletja je omenjen le en primer ek ohranjenih Benedicktovih klavirjev. Postavljen je v čas okrog 1790. Na signaturni ploščici je zapisano: "Carolus Benedict/Instrumentmacher/in Grats". Ima obseg petih oktav in je v zasebni lasti v ZDA. K temu vedenju pridajemo še dva njegova klavirja s klavirci: lastnik prvega, z zaporedno številko "1" je Alexander Langer iz Celovca, drugega, z vtisnjeno številko "2" pa hranimo na Ptuj (inv. št. GL 3 S).

⁸ Zgodovinski arhiv Ptuj, Arhiv Muzeja Ptuj, škatla 16, Delovodnik 1945-1954, spis št. 585 in 599. Dokumenti govore o nakupu dveh "spinetov". S precejšnjo zanesljivostjo smemo trditi, da omenjena instrumenta ne sodita k tej vrsti glasbil, saj imamo v našem muzeju le spinet, ki smo ga odkupili na začetku osemdesetih let. Naj-

verjetneje sta navedena instrumenta klavirja s klavirci s preprosto dunajsko mehaniko, ki so jih mnogi nepoznavalci označili za spinete. Take napake so bile v preteklosti dokaj pogoste.

⁹ Clinkscale, ibidem, str. 162-163. Caspar Katholnig (Katholnik, Katholnick, Katolnig) je bil rojen okr. 1763 v Beljaku, umrl 1829 na Dunaju, kjer je kot izdelovalec v letu 1801 tudi registriran. Meščanske pravice je pridobil leto kasneje. Izdeloval je "Hammerklavierje", "Tafelklavierje" ter pokončno stoječe klavirje kot so "žirafni", "piramidasti" ali "lira" klavirji. Med prvimi so ohranjeni le trije, omenjeni ter opisanih je sedem "Tafelklavirjev", ki jim pridajemo ptujskega, doslej še neregistriranega. Instrumenti pokončnih oblik pa najverjetneje niso preživeli.

ziranim vložkom je vdelana signaturna ploščica z napisom: "Caspar Katholnig/Bürger/IN WIEN". Nad njo je kakor zložljiv meter oblikovano notno stojalo, značilno za tovrstne instrumente iz začetka 19. stoletja. Mehanika je zgodnja dunajska (nem. Prellmehani), uglaševalni vijaki so na desni strani, letvica z dušilci je izgubljena, manjka pa tudi precej strun in kladivc.

O provenienci tega klavirja zaenkrat lahko le ugibamo, Felsnerjev popis iz leta 1902 ga ne omeinja, zato sklepamo, da ni sodil v prvotni Ferkov fond. Najstarejše ohranjene fotografije ptujske glasbene zbirke iz leta 1938 pa ta eksponat že prikazujejo. Domnevamo, da je Muzejsko društvo v prvih desetletjih svojega obstoja klavir odkupilo, ga dobilo v dar ali pa je to morda doslej neidentificiran klavir, ki ga je Ferkova vdova leta 1932 muzeju podarila. O takšni volji vdove namreč govore arhivski viri, ki pa instrumenta žal ne opisujejo.

Slika 4: Klavir s kladivci, JOHANN KRÄMER, Dunaj, okr. 1815-20, foto B. Kovačič.

Zapuščina Johanna Krämerja je zelo skromna, zato je klavir Pokrajinskega muzeja v Ptujju toliko dragocenejši (inv. št. GL 4 S).¹⁰ Za zgodnje 19.

¹⁰ Clinkscale, ibidem, str. 173. Johann Krämer (Krämmer, Krammer) je kot izdelovalec orgel ter drugih glasbil s tipkami deloval na Dunaju med leti 1810-49. Meščan je postal leta 1810, istočasno pa si je pridobil tudi pravice izdelovalca instrumentov. Svoje izdelke je nenehno izboljševal. Od leta 1844 je registriran tudi kot inovator, in sicer izdelovalec klavirjev z metalnim mostičem preko resonančne deske, s čimer je odprl pot trdnejši mehaniki, posledično pa tudi boljši uglastitvi. Avtorica omenja le en eksponat - klavir s kladivci. Datiran je v

stoletje sicer značilno oblikovano ohišje le plaho nakazuje umetnostni slog empir. Njegove značilnosti so izdelovalci klavirjev sicer radi upoštevali, saj je po evropskih muzejskih zbirkah glasbil ohranjenih nekaj "vzornih" primerkov. Široka letev nad klaviaturo je pri Krämerju mehko upognjena v notranjost. Na njej je podolgovata ovalna emajlirana ploščica z napisom: "Johan Krämer/Bürger in Wien". Klaviatura z obsegom šestih oktav (FF-f⁴) ima spodnje tipke prevlečene z govejo kostjo, zgornje pa prekriva temno lužen javor. Dunajsko mehaniko učvrščuje kovinska prečka, vstavljena na uglaševalni deski med f¹ in fis¹, s čimer je bila glasbilo dana nova, za nadaljnji razvoj pomembna kvaliteta. Prav ta izboljšava je Krämerja uvrstila med inovatorje. Letvica z dušilci je izgubljena. Lira pedal, ki sloni na polkrožni v notranjost zleknjeni letvici med obema prednjima nogama, ima 6 pedalov. Njihov mehanizem je skorajda uničen, zato smo razvozljali le funkcijo posameznih registrov: fagot, forte in piano pedal ter ostanke mehanizma za "turško muziko".¹¹ Vse omenjene značilnosti uvrščajo Krämerjev klavir v čas med 1815-20. Kdo so bili nekdanji lastniki tega klavirja, ne vemo, morda je to eden izmed dveh instrumentov, ki ju je muzej odkupil v letu 1947 in sta v dokumentih deklarirana kot spineta.¹²

Dunajska delavnica Schweighoferjevih je med poznavalci precej trdno vsidrana ter cenjena. Johan Michael Schweighofer (1806-1852), ki je ob smrti svojega očeta Michaela imel šele tri leta, je očetovo in kasneje očitno delavnico prevzel v letu 1832, ko se je vrnil s potovanj po Nemčiji, Franciji ter Angliji. Njegovi izdelki so kmalu zasloveli po čvrsti mehaniki ter lepem tonu, kar mu je na dunajski obrtni razstavi leta 1839 prineslo tudi zlato odličje.¹³ Klavir ptujske zbirke sodi v čas okrog 1830. leta (inv. št. GL 57 S). Črna pravokotna ploščica nad klaviaturo nosi napis z zlatimi črkami: "J. M. Schweighofer Söhne/WIEN". Ohišje ter mehanika sta danes precej klavirni podobi nekdanj zagotovo imenitnega instrumenta ter estetskega izdelka. Vso imenitnost je zapravil neznanec, najverjetneje v tem stoletju, ko je skrajšal ohišje, ga deloma tudi preoblikoval, predvsem pa močno prenovil mehaniko. Prvotno dunajsko me-

zgodnje 19. stoletje, ima obseg petih oktav in dunajsko mehaniko.

¹¹ Clinkscale, ibidem, str. 173. Edini omenjeni klavir ima prav tako šest pedalov. Če gledano od leve proti desni, so v naslednjem vrstnem redu: premik klaviature, fagot register, piano (2 struni), piano (pianissimo, una corda), forte, boben in zvončki ("turška muzika"). V primerjavi s ptujskim glasbilo je ta klavir s petimi oktavami zagotovo starejši, v sistemu pedalov pa bi si bila lahko zelo podobna.

¹² Glej opombo 8!

¹³ Ottner Helmut, Der Wiener Instrumentenbau 1815-1833, Tutzing 1977, str. 137.

haniko je zamenjala za tako krhko in plitvo ohišje nekoliko robata in okorna pozna dunajska mehanika. Obseg šestih oktav (FF-f⁴) je sicer nespremenjen, opuščen pa je prvotni pedalni sistem z več pedali, od katerega sta danes v funkciji le forte ter piano pedal. Z ohišjem zelo neskladen lira pedal zagotovo ni Schweighoferjev. Kljub vsemu pa ohranjeni drobcji z estetsko oblikovanimi in mehko zaobljenimi osmerokotnimi nogami na medeninastih koleščkih odsevajo mojstrovo veličino. Kakorkoli že, v tem modelu je še vedno prepoznaven instrument iz tridesetih let prejšnjega stoletja. Zadnji lastnik Schweighoferjevega klavirja je bil dr. Drago Kanič iz Maribora. Muzej je dobil klavir v dar leta 1991.

Slika 5: Klavir, IGNAZ BÖSENDORFER, Dunaj, okr. 1840, foto B. Kovačič.

Okrog leta 1840, ko je bil romantični stil v polnem zamahu, je v delavnici Ignaza Bösendorferja nastal klavir z zaporedno številko "OP 264".¹⁴ Muzej je v osemdesetih letih klavir odkupil od gospe Eme Kosi iz Maribora, ki je povedala, da je bil nekoč v lasti neke grajske gospode. Žal je gospa njihovo ime pozabila. Široka in temna pravokotna ploščica nad klaviaturo ima intarzirani napis: "I. BÖSENDORFER/KAISERL. KÖNIGL. HOF (dvoglavi orel) FORTEPIANOVERFERTIGER WIEN", napis v krogovičju: "GOLDENE MEDAILLE - AUSSTELLUNG 1839". Številka opusa je

zapisana na spodnji strani ohišja pod resonančno desko in je vidna skozi gosto mrežico. Dobro ohranjeno in v stilu bidermajerja oblikovano ohišje je zelo estetsko. Furnirano je s češnje in stoji na treh vitkih, zaobljenih nogah z medeninastimi koleščki. Obseg zajema šest oktav in kvinto (CC-g⁴), spodnje tipke imajo prevleko iz slonovine, zgornje pa iz ebenovine. Kvaliteto izdelovalcev ne nazadnje potrjuje tudi material, s katerim so prevlečene tipke: slonovino ter ebenovino so od nekdaj uporabljali le v izbranih delavnicah. Dunajska mehanika je zelo dobro ohranjena, vsi vitalni deli so originalni, tudi lira pedal z dvema vzvodoma. O tem, koliko primerkov Ignaza Bösendorferja je dočakalo današnji čas, nimamo natančnih podatkov. Najverjetneje jih bo prinesla nova knjiga ameriške raziskovalke Marthe Novak Clinkscale o izdelovalcih klavirjev med leti 1820-1860, ki je že v pripravi. V drugo polovico prejšnjega stoletja posegamo s klavirjem firme Johann Baptist Streicher & Sohn iz leta 1870.¹⁵ Pokrov za klaviaturo je skupaj z napisom izgubljen, vendar identiteto glasbila določa na resonančni deski pod strunami prilepljena nalepka iz papirja z napisom: "Nro. 7062 / J. B. STREICHER / & SOHN / vormals N. Streicher geb. Stein und Sohn / WIEN / 7. 0." Model s številko "Nro. 7011" istega letnika hrani tudi zbirka starih instrumentov Umetnostnozgodovinskega muzeja na Dunaju. Ohišja ali tako zvane omare klavirjev, njihov obseg in mehanika so se nenehno izpopolnjevali, spreminjali ter prilagajali prihajajočim umetnostnim slogom, željam in potrebam skladateljev ter virtuozom. Pri modelih zadnjih desetletij prejšnjega stoletja je že močno opazno približevanje današnjim merilom. Pozna dunajska mehanika, značilna tudi za ptujski Streicherjev klavir, se je v tem vrvežu sprememb tudi izgubila. Na pot ji je stopila angleška mehanika in jo v nekaj desetletjih povsem izrinila.

Streicherjev model iz leta 1870 je precej mogočen (dolžina 237 cm, širina 135 cm, višina 97 cm ter višina korpusa 38 cm). Stoji na treh vzdržljivih šesterokotnih nogah s koleščki, njegovo edino okrasje pa je bogato izrezljano notno stojalo. Uničena ali izgubljena sta letvica z dušilci in lira pe-

¹⁴ Luithlen Victor, Saitenklaviere, razstavniki katalog Kunsthistorisches Museum Wien, 1966, str. 57. Ignaz Bösendorfer (1794-1859) se je obrti izučil pri slovitem Dunajčanu Josefu Brodmannu (okrog 1771-1848), ki mu je zapustil tudi del premoženja. Samostojno delavnico je odprl l. 1828. Na velikih dunajskih obrtnih razstavah (1839 in 1845) je za svoje modele prejel zlato odličji in najvišji oceni. Na Ptujju je ohranjen prav model iz l. 1839, ki so ga izdelovali še kakšno leto ali dve po predstavitvi na razstavi. Tradicijo odličnih izdelkov je nadaljeval sin Ludwig. Z odličnim delom je družinsko ime povzdignil med peščico najboljših.

¹⁵ Clinkscale, ibidem, str. 289-293. Delavnica, iz katere izvira klavir iz ptujске zbirke, ima znamenite prednike: Nanette Stein (1769-1833), poročena Streicher, jo je podedovala po svojem slavnem očetu Johannesu Andreasu Steinu (1728-1792). V letu 1796 sta z možem Johannom Andreasom Streicherjem (1761-1833) delavnico preselila na Dunaj, kjer sta kmalu zaslovela. Njune izdelke so primerjali z najboljšimi. Sin Johann Baptist (1796-1871) se je v letu 1833 osamosvojil in že čez šest let dobil naslov cesarsko kraljevih časti. Patentiral je jeklene opornike preko resonančne deske, kar je njegovo ime poneslo v svet. Sin iz prvega zakona, Emil Streicher (1836-1916), je očetovo delavnico uspešno vodil do leta 1896 pod imenom "J. B. Streicher und Sohn".

dal. Obseg sedmih oktav (A_2 - a^7), pozna dunajska mehanika, jeklene prečke preko resonančne deske in pol metalni okvir, v katerega so vpeti žeblički za strune, so le nekaj korakov do današnjih klavirjev. Tu in tam je instrument s tovrstno mehaniko še v vsakodnevni domači uporabi, s čimer je visoka kvaliteta te delavnice samo še potrjena. Streicherjev klavir je muzej ob koncu sedemdesetih let odkupil od zasebnikov iz Maribora.

Predstavljeni instrumenti s tipkami tvorijo veliko večino tovrstnih eksponatov ptujskega muzeja, toda kar nekaj jih še potrpežljivo čaka s pozorno oko raziskovalcev. V nekaj letih vsega preprosto ni bilo moč opraviti. Kljub temu pa primerjava po številu sicer skromnega fonda s podobnimi zbirkami v Celovcu, Gradcu, Salzburgu in na Dunaju potrjuje pomembnost zbirke kot celote in povzdiguje posamezne eksponate. V najnovejši literaturi o izdelovalcih klavirjev v 18. in 19. stoletju ti eksponati sicer še niso zavedeni, vendar so prav vsi mojstri v njej dobili svoje mesto ter ustrezno ovrednotenje. Instrumenti ptujske zbirke so že po dosedanjih spoznanjih po kvaliteti povsem primerljivi z evropsko dediščino ohranjenih glasbil, kar zagotovo ni naključje. Ptuj je bil od nekdanj tesno vraščen v evropska dogajanja. Skozenj so vodile pomembne trgovske poti, z njimi pa so se preivali tudi kulturni tokovi. In prav zato tod hranjeni pričevalci glasbene preteklosti ne presenečajo.

ZUSAMMENFASSUNG

Musikinstrumente österreichischer Meister im Museum Ptuj (Klaviere vom Ende des 18. bis zu den siebziger Jahren des 19. Jahrhunderts)

Bald nach der Gründung des Museums Ptuj (Pettau) schenkte der Historiker, Archäologe und Antiquitätensammler Franz Ferk aus Gomilica im heutigen Österreich den Einwohnern von Ptuj

mehrere tausend Exponate. Darunter befanden sich auch einige Dutzend Musikinstrumente sowie Musikalien, womit die Grundlage für eine Musiksammlung geschaffen wurde, die heute die reichsten in ganz Slowenien ist. Ferks Fonds wurde von den Mitarbeitern des Museums Ptuj ständig ergänzt durch Instrumente aus dem heimischen Milieu, es wurden kunstgewerbliche Erzeugnisse und Volksmusikinstrumente gesammelt. Bereits am Anfang des Jahrhunderts weckte die Sammlung das Interesse der Kenner alter Musikinstrumente, gründlich erforscht wurde sie jedoch erst im letzten Jahrzehnt.

Das Gros der kunstgewerblichen Erzeugnisse entstand in den Nachbarländern, vor allem in Wien und Graz. Dem Umfang und der Qualität nach stechen die Wiener Werkstätten heraus. Im Museum Ptuj hat sich eine stattliche Zahl Klaviere aus der ehemaligen Kaiserstadt erhalten. Dabei handelt es sich um Klaviere verschiedener Erzeuger und Größen, Formen und Mechaniken vom Ende des 18. bis zu den siebziger Jahren des 19. Jahrhunderts. Jedes von ihnen legt Zeugnis ab von Zeit und Ort seines Entstehens, vom Geschick und Können seines Meisters. Ein Vergleich mit den Exponaten der österreichischen und anderen europäischen Sammlungen alter Musikinstrumente stellt einige Klaviere in die Reihe der hervorragenden handwerklichen Schöpfungen des betreffenden Zeitraumes, andere wiederum bleiben nur wenig hinter ihnen zurück.

Ganuer wird ein Hammerklavier von Ferdinand Hofmann (geb. 1756 oder 1762, gest. 1829) vorgestellt, das man zu seinen frühen Werken zählt (Wien, um 1795); ein Klavier des Grazer Meisters Karl Benedickt (um 1790); ein Tafelklavier (um 1763-1829) des 1805-1810 in Wien tätigen Caspar Katholnig; ein Klavier aus dem Nachlaß des zwischen 1810 und 1849 wirkenden Wieners Johann Krämer, das in die Jahre 1815-1820 gehört; aus der Wiener Werkstatt der Schweighofer stammt ein um 1830 erzeugtes Klavier mit der Signatur "J. M. Schweighofer Söhne/Wien"; ein Instrument Ignaz Bösendorfers (1794-1859) trägt die laufende Nummer "OP 264" (um 1840) und ein Klavier der Firma Johann Baptist Streicher & Sohn aus dem Jahre 1870 unter der Nr. 7062.